

A bányamunkára ítélés szabályai a császárkori Rómában

A bányamunka-büntetés a principátus elején jelent meg a római jogban. Bevezetése nyilvánvalóan összefüggésben állt azzal, hogy véget értek a nagy hódító háborúk, s így jelentősen csökkent a bányákba küldhető hadifoglyok száma.¹ E büntetési nemet az egyiptomi uralkodók már régóta alkalmazták: valószínűleg e külföldi példa is hatott a rómaiakra.² Garnsey a forrásokban található „*metalli coercitio*” kifejezésből arra következtet, hogy a bányamunka-büntetés Rómában eredetileg a fegyelmezési jogkörben (*ius coercitionis*) kiszabható büntetések közé tartozott, s csak később vált törvényileg szabályozott büntetéssé.³ A klasszikus jogtudósok műveinek ránk maradt töredékeiből jól kitűnik, hogy e büntetési nem a III. századra részletes szabályozást nyert.

I. A bányamunka-büntetés helye a császárkor büntetési rendszerében

A klasszikus római jogban a büntetések egy jól átlátható, logikusan felépített, hierarchikus rendszert képeztek.⁴ E rendszer felvázolásakor Callistratus a kiszabható büntetéseket két nagy csoportba sorolja: megkülönböztet főbenjáró (*capitalis*) és nem főbenjáró (*non capitalis*) büntetéseket. Főbenjáró büntetésnek tekinti a legsúlyosabb büntetőjogi szankciót jelentő keresztre feszítést, élve elégetést és lefejezést, továbbá a bányamunka-büntetést, valamint a deportálást, ami a száműzés legszigorúbb következményekkel járó válfaját képezte. A klasszikus római jogtudomány kiemelkedő képviselője szerint tehát a halálbün-

---

¹ Vö. U. TÄCKHOLM: *Studien über den Bergbau der römischen Kaiserzeit*. Uppsala 1937, 132.

² Vö. TH. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Leipzig 1899, 950; ZLINSZKY J.: *Római büntetőjog*. Bp. 1997⁷, 86.

³ P. GARNSEY: *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970, 132, 1. jz.

⁴ Vö. MOLNÁR I.: A császárkori Róma büntetési rendszere. *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tomus LVIII. (Bérczi Imre Emlékkönyv), Szeged, 2000. 365–383.

tetéshez – súlyosságát tekintve – a bányamunka-büntetés áll a legközelebb: „proxima morti poena metalli coercitio.”⁵

Paulus ettől némileg eltérően csoportosítja a büntetéseket. Három kategóriát különböztet meg: a legsúlyosabb büntetéseknek (*summa supplicia*) ő is a keresztre feszítést, az élve elégetést és a lefejezést tekinti, a közepes súlyú bűncselekmények esetében alkalmazható büntetések (*poenae mediocrium delictorum*) közé a bányamunka-büntetést, a gladiátor-iskolákba való ítélet és a deportálást sorolja, a legenyhébb büntetések (*poenae minimae*) között pedig a száműzés enyhébb formáiról, a közmunkára ítélestről és a fogságban tartásról tesz említést.⁶ Ami tehát a bányamunka-büntetés súlyát, a büntetések rendszerében elfoglalt helyét illeti, Paulus lényegében ugyanarra az álláspontra helyezkedik, mint Callistratus: a halálbüntetéshez a bányamunkára ítélet áll a legközelebb.

II. A bányamunka-büntetés különböző fokozatai

A bányamunkára ítéletnek három különböző fokozata létezett: (1) a *damnatio in metallum*, (2) a *damnatio in opus metalli* és (3) a *damnatio in ministerium metallicorum*.⁷ Az *in metallum* és az *in opus metalli damnatio* az I-II. században – amint a későbbiekben látni fogjuk – egyaránt életfogytig tartó büntetést jelentett; az elítéltek mindkét esetben rabszolgává váltak. E két büntetési kategória között Ulpianus két lényeges különbséget lát: (a) míg az *in metallum damnati* súlyosabb, az *in opus metalli damnati* könnyebb bilincset viselnek; (b) szökés esetén az *in opus metalli damnati* büntetésből átkerülnek az *in metallum damnati* kategóriájába, az *in metallum damnati* pedig ilyenkor súlyosabb büntetésben részesülnek:

„inter eos autem, qui in metallum, et eos, qui in opus metalli damnantur, differentia in vinculis tantum est, quod, qui in metallum damnantur, gravioribus vinculis premuntur, qui in opus metalli, levioribus; quodque refugae ex opere metalli in metallum dantur, ex metallo gravius coercentur.”⁸

Callistratus csupán ezt az utóbbi, a szökés eltérő következményeiben megmutatókozó különbséget említi a *metallum* és az *opus metalli* elhatárolásakor:

⁵ Call. D. 48,19,28 pr. A nem főbenjáró büntetések közé Callistratus a száműzés enyhébb típusait, továbbá a közmunkát és a botbüntetést sorolja, mivel ezek csupán az elkövető becsületét csorbítyák, az életét és a szabadságát azonban meghagyják. A bányamunkára ítélet Iustinianus Institúciói szerint is főbenjáró büntetés (Inst. 4,18,2).

⁶ PS 5,17,2(3).

⁷ Vö. F. MILLAR: *Condemnation to Hard Labour in the Roman Empire, from the Julio-Claudians to Constantine*. *PBSR* 52 (1984), 139; B. SANTALUCIA: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*. Milano 1998², 250 sk.

⁸ Ulp. D. 48,19,8,6.

„*nec diversa poena est operis et metalli, nisi quod refugae operis non morte, sed poena metalli subiiciuntur.*”⁹

Amint ebből és egy másik, szintén Callistratustól származó töredékből kitűnik, az *in metallum damnati* szökés esetén halálbüntetésben részesültek:

„*qui in metallum damnati id admiserint, summo supplicio afficerentur.*”¹⁰

A bányamunka-büntetés harmadik típusáról Ulpianus a következőket írja:

„*in ministerium metallicorum feminae in perpetuum, vel ad tempus damnari solent... Et si quidem in perpetuum fuerint damnatae, quasi servae poenae constituuntur, si vero ad tempus, damnantur, retinent civitatem.*”¹¹

Ezek szerint *in ministerium metallicorum* általában nőket ítélték. E büntetés életfogytig tartó és határozott idejű egyaránt lehetett: míg az előbbi esetben az elítéltek – az *in metallum* és az *in opus metalli damnati*-hoz hasonlóan – rab-szolgává váltak, az utóbbi esetben a szabadságukkal együtt a polgárjogukat is megtartották.

A különböző típusú bányamunkára ítélték valószínűleg más-más feladatokat láttak el a bánya területén, bár erről a jogi források nem tudósítanak bennünket.¹² Valamilyen szintű munkamegosztásnak minden bányában érvényesülnie kellett. Diodórosz szerint az egyiptomi aranybányákban a hosszú munkafolyamat egyes fázisait gondosan felosztották a munkások különböző csoportjai között: az idősebb férfiak és a nők feladatát például a kitermelés után apróra zúzott kövek malmokban történő porrá őrlése képezte.¹³ Véleményem szerint okkal feltételezhetjük, hogy a különböző kategóriájú elítéltek a bányamunka különböző fázisait látták el. A legnehezebb fizikai munkát, a kövek, ércek kibányászását minden bizonnyal az *in metallum damnati* végezték, míg a kibányászott anyagok további megmunkálása az *in opus metalli* és az *in ministerium metallicorum damnati* feladatát képezhette.¹⁴

A bányamunka-büntetés súlyát természetesen az is nagyban befolyásolta, hogy milyen bányába küldték a büntetéseket. Ulpianus állítása szerint olykor mészkő- és kénbányába is küldtek elítélteket, ami a rendes (átlagos) bányamunka-büntetésnél súlyosabb büntetést jelentett:

⁹ Call. D. 50,13,5,3.

¹⁰ Call. D. 48,19,28,14.

¹¹ Ulp. D. 48,19,8,8.

¹² Vö. MOLNÁR: i. m. 371 sk.

¹³ Diod. 3,12-14.

¹⁴ MOLNÁR IMRE szerint a nők feladatát a kényszermunkások ellátása, pl. a számukra való főzés képezte (i. m. 372, 18. jz.). Ez valóban könnyen elképzelhető.

„in calcariam quoque, vel sulphurariam damnari solent, sed hae poenae metalli magis sunt.”¹⁵

III. A bányamunkára ítéltetők személyek köre

Szabadokat és rabszolgákat egyaránt bányamunkára lehetett ítélni, amint ez Gordianus császár egyik leiratából világosan kitűnik:

„metalli supplicium tam ad personas liberas quam etiam ad serviles pertinet condiciones.”¹⁶

Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a szabadok közül elsősorban az alacsonyrendű polgárokat (*humiliores*) sújtották e büntetéssel, az előkelők (*honestiores*) bányamunkára ítélését a jogszabályok szigorúan tiltották.¹⁷ Az előkelőket e privilégium valószínűleg már az I. században is megillette: Suetonius Caligula visszaélései között tesz említést arról, hogy a császár sok előkelő rangú férfit bányamunkára ítélt.¹⁸

A klasszikus kor jogászai a bányamunka-büntetéssel kapcsolatosan főként a városi tanácsosok és a katonák előjogait hangsúlyozták. Ulpianus kiemeli, hogy *decuriōt* semmilyen fajta bányamunkára sem szabad ítélni:

„*decuriones in metallum damnari non possunt, nec in opus metalli*”.¹⁹

Ugyanez a szabály vonatkozott a *decuriōk* gyermekeire is, még abban az esetben is, ha csak azután születtek, miután apjuk *decurio* lett.²⁰ A katonai büntetések felsorolásakor Modestinus hangsúlyozza, hogy katonákat nem szabad semmiféle bányamunkára ítélni: „*in metallum, aut in opus metalli non dabuntur*”.²¹ E privilégium Marcianus szerint a veteránokat és azok gyermekeit is megillette.²²

IV. A bányamunka-büntetéssel büntethető cselekmények köre

A bányamunka-büntetés a büntettek széles körében – a *libertusok patronusukkal szembeni durva magatartásától* a súlyosabb vagyon elleni bűncselekményeken keresztül a különféle vallási büntettekig – alkalmazható volt. Forrásaink szerint bányamunkára ítélték

¹⁵ Ulp. D. 48,19,8,10.

¹⁶ Gord. C. 9,47,11.

¹⁷ Vö. GARNSEY: i. m. 135 sk.; MILLAR: i. m. 128 sk.

¹⁸ Suet. Cal. 27.

¹⁹ Ulp. D. 48,19,9,11. Vö. Call. D. 48,19,28,5.

²⁰ Ulp. D. 50,2,2,2. Vö. Alex. C. 9,47,9.

²¹ Mod. D. 49,16,3,1.

²² Ant. C. 9,47,5; Marci. D. 49,18,3.

- azt a felszabadított rabszolgát, aki *patronus*-át tetteleg bántalmazta, vagy az ellen hamis vádat emelt, vagy ellene irányuló feljelentésre mást felbujtott, vagy ellene másokkal összeesküvést szőtt,²³ továbbá azt a *libertust*, aki feleségül akarta venni *patronáj*-át, *patronusa* feleségét vagy leányát;²⁴
- azt a rabszolgát, aki nem tudta bizonyítani azon (feltehetőleg hamis) állítását, mely szerint ura annak ellenére nem szabadította fel, hogy ő kifizette számára saját vételárát;²⁵
- a fegyvertelen *humilior* útonállót;²⁶
- azt, aki fürdőben követett el lopást vagy rablást;²⁷
- azt a *humiliort*, aki lopáson való tettenérésekor fegyverrel védekezett vagy éjjel betöréses lopást követett el;²⁸
- azt a *humiliort*, aki nappal a templomból kisebb értékű dolgot lopott;²⁹ továbbá aki császári bányából vagy az isteneknek szentelt pénzből lopott;³⁰
- azt a *humiliort*, aki más néglábú állatait elhajtotta;³¹
- azt a rabszolgát, aki hajótöréskor nagyobb értékű tárgyakat rabolt el;³²
- azt a rabszolgát, aki önszántából (tehát nem ura parancsára) rongált meg sírokat,³³ továbbá a sírhelyeket meggyalázó, s a holttesteket kifosztó *humiliort*;³⁴
- azt a *humiliort*, aki más kunyhóját, majorságát, termését, szőlőskertjét, olajfáit szándékosan felgyújtotta;³⁵
- azt a rabszolgát, aki saját elhatározásából (nem ura parancsára) a telkek közötti határköveket kiásta, kiszántotta, vagy a határt jelző fákat kidöntötte;³⁶
- a végrendelet-, egyéb okirat- vagy pénzhamisítást elkövető *humiliort*;³⁷
- azt a *humiliort*, aki perbeli képviselőként az általa képviselt személy iratait az ellenérdekű félnek kiszolgáltatta,³⁸ továbbá aki a peres fél által nála letétbe helyezett iratokat (az illető távollétében) másnak kiadta, vagy az okirat tartalmáról a perbeli ellenfelet tájékoztatta;³⁹

²³ Ulp. D. 1,12,1,10; 37,14,1.

²⁴ PS 2,19,9.

²⁵ PS 5,22,6; Marci. D. 40,1,5 pr.; Paul. D. 48,19,38,4.

²⁶ Call. D. 48,19,28,10.

²⁷ PS 5,3,5.

²⁸ Ulp. Coll. 7,4,2; 11,7,3; 11,8,3; D. 47,17,1; Paul. D. 47,18,2.

²⁹ PS 5,19,1; Ulp. D. 48,13,7(6) pr.

³⁰ PS 5,21a,1 = Paul. D. 48,19,38 pr.

³¹ PS 5,18,2; Paul. Coll. 11,2,1; Ulp. Coll. 11,7,2-3; D. 47,14,1,3.

³² Paul. D. 47,9,4,1.

³³ Const. CTh 9,17,1 = C. 9,19,2.

³⁴ PS 1,21,4-5; 5,19a,1 = Paul. D. 47,12,11; Ulp. D. 47,12,3,7.

³⁵ PS 5,20,2,5; Paul. Coll. 12,2,1; 12,3,2.

³⁶ PS 5,22,2.

³⁷ Plin. Ep. 10,58; PS 5,25,1,7,9; Paul. D. 48,19,38,7.

³⁸ PS 5,25,8 = Paul. D. 48,19,38,8.

³⁹ PS 5,25,10 = Paul. D. 48,19,38,9.

- a *stellionatust* elkövető plebejust;⁴⁰
- azt a *humiliort*, aki gondatlanságból emberölést követett el (fák metszésekor figyelmetlenül ledobott ággal mást agyonütött);⁴¹
- azt a *humiliort*, aki halált okozó testi sértést követett el (mást veszekedés közben úgy megütött, hogy az belehalt a sérülésbe);⁴²
- a *crimen iniuriae* elkövetőjét, különösen azt a *humiliort*, aki erőszakkal valószínűleg meg magánlaksértést;⁴³
- a durva személysértést (*atrox iniuria*) elkövető rabszolgát;⁴⁴
- azt, aki emberrablást követett el,⁴⁵ különösen azt a *humiliort*, aki szabadon született római polgárt, *libertinust* vagy idegen rabszolgát megkötözött, elrejtett, eladott vagy megvásárolt;⁴⁶ továbbá azt a rabszolgát, aki ura tudta nélkül idegen szolgát elrabolt, eladott vagy elrejtett;⁴⁷
- azt a *humiliort*, aki rabszolgának jósolt ura életének alakulásáról;⁴⁸
- azt a *humiliort*, aki serdületlen lányt megrontott;⁴⁹
- azt a rabszolganőt, aki titokban, gazdája tudta nélkül, házassághoz hasonló kapcsolatot létesített egy *decurióval*;⁵⁰
- azt a *humiliort*, aki magzatelhajtás céljából vagy szerelmi bájitalként másnak valamilyen szert adott;⁵¹
- azt a *humiliort*, aki a *lex Iulia de vi privata* rendelkezéseibe ütköző magatartást tanúsított, így pl. mást ingatlan birtokából fegyveres erőszakkal kivetett, vagy erre kísérletet tett, ebből a célból embereket fogadott fel; zavargás során gyújtogatott; temetési szertartást meggátolt vagy megzavart; száműzött személyt befogadott, elrejtett; nyilvános helyen fegyvert tartott magánál; fegyveresen templomokat, kapukat, középületeket foglalt el;⁵²
- azt a rabszolgát, aki ura parancsára követett el erőszakos büntetést;⁵³
- azt a *humiliort*, aki Egyiptomban a Nílus-menti védőgátakat megrongálta;⁵⁴
- azt a hosszabb időtartamú vagy életfogytig tartó közmunkára ítélt személyt, aki a büntetés elől megszökött;⁵⁵

⁴⁰ Ulp. D. 47,20,3,2. E büntetést követte el pl. az, aki a zálogtárgyon fennálló korábbi zálogjogot eltitkolta (Alex. C. 9,34,1; Phil. C. 9,34,4).

⁴¹ PS 5,23,12.

⁴² PS 5,23,4 = Paul. Coll. 1,7,2.

⁴³ PS 5,4,8.

⁴⁴ PS 5,4,22.

⁴⁵ Ulp. Coll. 14,3,6; Const. CTh 9,18,1 = C. 9,20,16; Herm. D. 48,15,7.

⁴⁶ PS 5,30b,1 = Paul. Coll. 14,2,2.

⁴⁷ PS 5,30b,2 = Paul. Coll. 14,2,3.

⁴⁸ PS 5,21,4.

⁴⁹ PS 5,22,5 = Paul. D. 48,19,38,3.

⁵⁰ Const. CTh 12,1,6 pr. = C. 5,5,3,1.

⁵¹ PS 5,23,14 = Paul. D. 48,19,38,5.

⁵² PS 5,26,3.

⁵³ Valent. II. CTh 9,10,4 = C. 9,12,8,1.

⁵⁴ Ulp. D. 47,11,10.

- az ellenség területére átszökött rabszolgát;⁵⁶
- azt a *humiliort*, aki katonaszökevényt bujtatott;⁵⁷
- azt a falusi vagy vagyontalan személyt, aki a helytartó vagy más bíró ítéletének ellenszegült;⁵⁸
- a keresztényüldözések idején (főként a II. század végén és a III. század elején) a keresztények jelentős részét;⁵⁹
- az ariánus eretnekséget követő császárok (főként II. Constantius, majd Valens) uralkodása idején a niceai hitelvekhez ragaszkodó, ortodox keresztényeket;⁶⁰
- az ortodox kereszténység államvallássá tétele (380) után azt, aki ingatlanát a pogány vallás híveinek rendelkezésére bocsátotta,⁶¹ továbbá az eretnekeket (pl. manicheusokat), s azok támogatóit.⁶²

V. A bányamunkára ítézés eljárásjogi szabályai

A bányamunka-büntetés kiszabása Rómában a városparancsnok (*praefectus urbi*) hatáskörébe tartozott: „*praefecto plane urbi specialiter competere ius in metallum damnandi*” – mondja Ulpianus egy császári rendeletre utalva.⁶³ A tartományokban a helytartónak állt jogában bányamunkára ítélni a bűnelkövetőket:

„*qui universas provincias regunt, ius gladii habent, et in metallum dandi potestas iis permissa est*”

- írja szintén Ulpianus.⁶⁴

A legfontosabb perjogi szabályok közé tartozott, hogy – a büntetés súlyosságára tekintettel – senkit sem lehetett a távollétében (*in absentia*) bányamunkára ítélni.⁶⁵ Ulpianus szerint az egyszerű száműzésnél (*relegatio*) súlyosabb büntetést, így például bányamunka- vagy halálbüntetést akkor sem szabad a

⁵⁵ Ulp. D. 48,19,8,7; Call. D. 48,19,28,14.

⁵⁶ Const. C. 6,1,3.

⁵⁷ Valent. CTh 7,18,1.8.

⁵⁸ Const. CTh 1,5,3.

⁵⁹ Tert. Apol. 12,5; 39,6. A keresztények bányamunkára ítéléséről számos további forrás támaszkodik. Lásd J. G. DAVIES: *Condemnation to the Mines. A Neglected Chapter in the History of the Persecutions. University of Birmingham Historical Journal* 6 (1958), 99–107. Vö. SÁRY P.: *Bányamunkára ítélt keresztények a Római Birodalomban. Jel* 15 (2003), 264–266.

⁶⁰ Athan. Hist. Arian. 60; 72. További forrásokat lásd M. GUSTAFSON: *Condemnation to the Mines in the Later Roman Empire. Harvard Theological Review* 87 (1994), 421–433.

⁶¹ Leo C. 1,11,8,1.

⁶² Diocl. Coll. 15,3,7; Hon. CTh 16,5,40,7; Theod. II. CTh 16,5,65,3 = C. 1,5,5,1.

⁶³ Ulp. D. 48,19,8,5. Vö. Ulp. D. 1,12,1,10; 37,14,1; Marci. D. 40,1,5 pr.

⁶⁴ Ulp. D. 1,18,6,8. Vö. Plin. Ep. 10,58; Ulp. D. 37,14,1; Marci. D. 40,1,5 pr.; Gord. C. 9,2,6,1.

⁶⁵ Marci. D. 48,17,1,1; Gord. C. 9,2,6,1.

vádolt távollétében kiszabni, ha az illető makacsságból a szabályszerű idézés (*denuntiatio*) és a helytartó hirdetménye (*edictum praesidis*) ellenére sem jelent meg a tárgyaláson.⁶⁶ Ilyenkor a vádlottat valószínűleg hatósági erővel kellett előállítani.

VI. Az elítéltek státusza

Szabad ember bányamunkára ítélese esetén az ítélet legfontosabb jogkövetkezménye a szabadság elvesztése volt.⁶⁷ Az elítélt tehát ilyenkor a legnagyobb jogállapot-csökkenést (*capitis deminutio maxima*) szenvedte el; büntetésből rabszolgává vált. Amint Ulpianus rámutat, e jogkövetkezmény a *damnatio in metallum* és a *damnatio in opus metalli* esetében egyaránt bekövetkezett:

„*est poena, quae adimat libertatem, huiusmodi, ut puta si quis in metallum, vel in opus metalli damnetur*”.⁶⁸

A jogállapot-változást (*status permutatio*) már a marasztaló ítélet kiváltotta. Macer szerint ha a bányamunkára ítélték elítélésük után valamilyen büntetést követtek el, úgy kellett velük szemben eljárni, mint a bányamunkára ítéltékkel szemben, akkor is, ha még nem szállították el őket arra a helyre, ahol dolgozniuk kellett, mert már az ítélet kimondásakor megváltozott a jogállapotuk:

„*qui ex causa in metallum dati sunt, et post hoc deliquerunt, in eos tanquam metallicos constitui debet, quamvis nondum in eum locum perducti fuerint, in quo operari habent; nam statim, ut de his sententia dicta est, conditionem suam permutant*”.⁶⁹

A bányamunkára ítéelés harmadik típusánál, a *damnatio in ministerium metallicorum* esetén – mint már említettük – az elítélt csak akkor vált rabszolgává, ha életfogytig tartó büntetést kapott.

A bányamunkára ítéltet a „büntetés rabszolgái”-nak (*servi poenae*) sajátos kategóriájába sorolták:

„*sunt quidam servi poenae, ut sunt in metallum dati, et in opus metalli*”

– mondja Marcianus;⁷⁰

„*in metallum, sed et in ministerium metallicorum damnati servi efficiuntur, sed poenae*”

⁶⁶ Ulp. D. 48,19,5 pr.

⁶⁷ Gai. D. 28,1,8,4; Ulp. D. 37,4,1,9.

⁶⁸ Ulp. D. 48,19,8,4.

⁶⁹ Mac. D. 48,19,10,1.

⁷⁰ Marci. D. 48,19,17 pr.

– írja Hermogenianus.⁷¹ A *servi poenae* jogi helyzetével kapcsolatban a legalapvetőbb kérdés az, hogy kinek a tulajdonában álltak ezek az elítéltek? Az biztos, hogy nem tartoztak magántulajdonba,⁷² akkor sem, ha elítélésük előtt magánszemélyek rabszolgái voltak. Ulpianus szerint kétségtelen, hogy rabszolgákat szokás bányamunkára vagy vadállatokkal való küzdelemre ítélni; az ilyenek a „büntetés rabszolgáivá” válnak, s nem tartoznak többé ahhoz a személyhez, akié elítélésük előtt voltak:

„*servos in metallum, vel in opus metalli, item in ludum venatorium dari solere, nulla dubitatio est; et si fuerint dati, servi poenae efficiuntur; nec ad eum pertinebunt, cuius fuerint, antequam damnarentur.*”⁷³

Mommsen szerint a *servi poenae* az állam tulajdonában álltak.⁷⁴ Helyesen mutat rá Diósdí, hogy ez a nézet téves, a *servi poenae* nem tartoztak a *servi publici* kategóriájába.⁷⁵ A források valóban ellentmondanak Mommsen állításának. Egy helyen Callistratus a következőket írja:

„*in metallum damnatis libertas adimitur, quum etiam verberibus servilibus coercentur. Sane per huiusmodi personas fisco nihil acquiri, divus Pius rescripsit; et ideo quod legatum erat ei, qui postea in metallum damnatus erat, ad fiscum non pertinere rescripsit, magisque ait poenae eos, quam fisci servos esse.*”⁷⁶

A jogtudós szerint tehát a bányamunkára ítélték elvesztik szabadságukat, s ezért a szolgáknak járó testi fenyegetésben is részesíthetők, az ilyen személyek által azonban a kincstár – Antoninus Pius egyik leirata értelmében – semmit sem szerezhet meg, s ezért amit hagyományként olyan valakire hagytak, akit később – a végrendelet elkészítése és a hagyaték megnyílása közötti időben – bányamunkára ítélték, az nem kerül kincstári tulajdonba, mert az ilyenek inkább a büntetés szolgái, semmint a kincstáré. Marcianus szintén úgy véli, hogy ha tartási jogon kívül végrendeleti úton bármit hagytak egy bányamunkára ítéltre, az erről szóló rendelkezést nem írotnak kell tekinteni, a juttatást a kincstár sem

⁷¹ Herm. D. 48,19,36. Vö. PS 3,6,29; Call. D. 49,14,12; Gord. C. 9,49,4. A bányamunkára ítélték mellett a *servi poenae* kategóriájába tartoztak a halálra ítélték (vö. Ulp. D. 28,3,6,6), továbbá a gladiatori játékokra (*ad gladium*) és a vadállatok elé vetésre (*ad bestias*) ítélték (vö. Ulp. D. 29,2,25,3), valamint azok, akiket a vadállatokkal való küzdelmekre felkészítő iskolába (*in ludum venatorium*) küldtek (vö. Ulp. D. 48,19,8,11-12). A *servi poenae* kategóriáját Iustinianus szüntette meg 536-ban (Iust. Nov. 22,8).

⁷² A *servi poenae* kategóriája tehát jóval szűkebb volt, mint a büntetésből rabszolgává váltak kategóriája, akik közül sokan az általuk elkövetett vagyoni bűncselekmények sértettjeinek tulajdonába kerültek. A SC *Claudianum* alapján rabszolgává vált nő például nem lett *serva poenae* (vö. W. W. BUCKLAND: *A Manual of Roman Private Law*. Cambridge 1953², 245).

⁷³ Ulp. D. 48,19,8,12.

⁷⁴ MOMMSEN: i. m. 948. ZLINSZKY: i. m. 86. Mommsen álláspontját osztja.

⁷⁵ DIÓSDI GY.: A servus publicus. *AntTan* 6 (1959), 3.

⁷⁶ Call. D. 49,14,12.

szerzi meg, mert az illető a büntetés szolgája, s nem a császáré, ahogy az Antoninus Pius rendelkezésében áll:

„*si in metallum damnato quid extra causam alimentorum relictum fuerit, pro non scripto est, nec ad fiscum pertinet; nam poenae servus est, non Caesaris; et ita divus Pius rescripsit.*”⁷⁷

Ezek után arra a következtetésre juthatunk, hogy a *servi poenae* sem magántulajdonban, sem köztulajdonban nem álltak.⁷⁸ Tulajdonos nélküli rabszolgák (*servi sine domino*) voltak,⁷⁹ a tulajdonosuk által derelinkvált szolgákhoz hasonlóan.⁸⁰ Az utóbbiaktól eltérően azonban nem lehetett őket okkupálni. Jogi helyzetük ezért leginkább az isteni jog alá tartozó dolgokéhoz (*res divini iuris*) hasonlított, melyek nem álltak senki tulajdonában, s nem is lehetett felettük tulajdont szerezni.⁸¹

VII. A bányamunkára ítélt nők gyermekeinek státusza

Több forrás is foglalkozik a bányamunkára ítélt nők által világra hozott gyermekek jogállásával. Ha az anya a szüléskor szabad volt, gyermeke természetesen szabadnak született,⁸² ha azonban a „büntetés rabszolgájaként” (*serva poenae*) szülte gyermekét, már egy kicsit bonyolultabb volt a helyzet. Először is azt kellett megvizsgálni, hogy mikor fogant a gyermek: anyja elítélése előtt vagy azt követően?

Antoninus Pius egyik rendelete értelmében a terhessége alatt bányamunkára ítélt nő gyermeke anyja elítélése előtti státuszát követte:

„*si ante conceptus est puer, de quo libellos didisti, quam mater eius in metallum daretur, natus condicionis eius est, cuius ante condemnationem mater eius fuit.*”⁸³

⁷⁷ Marci. D. 34,8,3 pr. Vö. Marci. D. 48,19,17 pr.

⁷⁸ Diódsi pontatlanul fogalmaz, s ezáltal önmagával is ellentmondásba keveredik, amikor azt írja, hogy „a rómaiak *servus publicus*-nak nevezték minden nem magánrabszolgát” (i. m. 1). A *servi poenae* – mint látjuk – nem voltak sem magánrabszolgák, sem *servi publici*.

⁷⁹ Vö. I. PFAFF: *Servitus poenae*, RE II/A/2 (1923), 1832; BUCKLAND: i. m. 41. A *servi poenae* jogállásáról részletesebben lásd U. ZILETTI: In tema di 'servitus poenae', *SDHI* 34 (1968), 32-109.

⁸⁰ A rabszolgák *derelictió*járól lásd BENEDEK F.: *Derelictio, occupatio, usucapio*. in: *JT* 5 (1983), 11 sk.

⁸¹ Gaius tankönyve szerint „*quod autem divini iuris est, id nullius in bonis est*” (Gai. 2,9; vö. Inst. 2,1,7). A iustinianusi jogban a tengerpartok sem tartozhattak senki vagyonába (Inst. 2,1,5).

⁸² Vö. Call. D. 48,19,28,6.

⁸³ Ant. C. 9,47,4.

Ha tehát a nő elítélése előtt szabad volt, gyermeke szabadnak született, ha viszont a nő rabszolga volt, rabszolgát hozott a világra. Utóbbi esetben a gyermek valószínűleg anyja korábbi gazdájának a tulajdonát képezte.

Abban az esetben, ha a gyermek már anyja elítélése után fogant, egyértelműen szolganak született. Az ilyen Ulpianus szerint hitbizomány útján fel lehetett szabadítani, s mint rabszolgát – magától értetődő módon – el is lehetett adni, ahogyan azt Antoninus Pius is megfogalmazta egyik leiratában:

„ex damnata in metallum concepto et nato fideicommissaria libertas dari poterit; quid mirum, quum etiam venundari eum posse quasi servum divus Pius rescripsit?”⁸⁴

Ebből arra következtethetünk, hogy az ilyen gyermek státusza eltérő volt az anyjától: a gyermek semmiképpen sem lehetett *servus poenae*, mert akkor nem lehetett volna sem felszabadítani, sem eladni. A gyermek valószínűleg állami rabszolgának (*servus publicus*) született.

VIII. A bányamunkára ítéles öröklési jogi következményei

Gaius szerint azok, akiket gladiatori játékokra, vadállatok elé vetésre vagy bányamunkára ítélnék, szabadságuk és vagyonuk elvesztése mellett nyilvánvalóan elvesztik végrendeleti öröklési képességüket is:

„hi vero, qui ad ferrum, aut ad bestias, aut in metallum damnantur, libertatem perdunt; unde apparet, amittere eos testamenti factionem.”⁸⁵

A végrendeleti öröklési képesség (*testamenti factio*) elvesztése mind a végrendelezési képesség (*testamenti factio activa*), mind a végrendeleti örököségi képesség (*testamenti factio passiva*) elvesztését maga után vonta.

Ulpianus azt írja, hogy a *servus poenae*, így például a halálraítélt, továbbá a vadállatok elé vetésre és a gladiatori játékokra ítélt személy végrendelete a marasztaló ítélet meghozatalának időpontjától érvénytelen, s nem csak az ítélet végrehajtásakor válik érvénytelenné:

„testamentum eius irritum fiet, et non tunc, quum consumtus est, sed quum sententiam passus est”⁸⁶

E szabály minden bizonnyal a bányamunkára ítéles következtében rabszolgává vált személyek végrendeletére is kiterjedt.

Ahogy Ulpianus írja – s amint azt már fentebb láttuk –, Antoninus Pius egyik leirata értelmében nem létezőnek kellett tekinteni azt a végrendeleti in-

⁸⁴ Ulp. D. 40,5,24,6.

⁸⁵ Gai. D. 28,1,8,4.

⁸⁶ Ulp. D. 28,3,6,6.

tézkedést, amely olyan személy örökössé nevezéséről szólt, aki gladiatori játékokra, vadállatok elé vetésre vagy bányamunkára ítéltése következtében a „büntetés rabszolgájává” vált:

„si quis plane servus poenae fuerit effectus, ad gladium vel ad bestias, vel in metallum damnatus, si fuerit heres institutus, pro non scripto hoc habebitur; idque divus Pius rescripsit.”⁸⁷

Az előzőekben már szó esett arról, hogy a bányamunkára ítélt személyek javára hagyott végrendeleti juttatást a kincstár nem szerezhette meg. Azt is láttuk, hogy annak a személynek az örökrésze vagy hagyománya sem került a kincstár tulajdonába, akit a végrendelet elkészítése és a végrendelkező halála közötti időben ítélték bányamunkára. Ezt az utóbbi szabályt Marcianus is megerősíti:

„sed etsi post testamentum factum heres institutus vel legatarius in metallum datus sit, ad fiscum non pertinet.”⁸⁸

A bányamunkára ítélték természetesen törvényes örökhagyói illetve örökös képeességgel sem rendelkeztek. Az elítéltek után már csak azért sem lehetett semmiféle öröklésnek helye, mert a kincstár – amint azt az alábbiakban látni fogjuk – a teljes vagyonukat elkobozta. Scaevola szerint ha egy *libertus* betöréses lopás miatt bányamunkára ítélnék, *patronus*ának nem jár

bonorum possessio: „*quaero de eo, qui libertum effracturae crimine accusavit. Respondit, si eiusmodi effracturae crimine accusatus sit, ex quo, si probaretur, in metallum datus esset, denegandam bonorum possessionem.*”⁸⁹

Az elítélt vagyonából tehát még egykori gazdája sem részesedhetett.

A törvényes öröklés szempontjából fontos szabályt fogalmaz meg Ulpianus, amikor azt írja, hogy ha a hatalom alatti apa olyan büntetésben részesül, ami által a „büntetés rabszolgájává” válik, helyette a családfő után annak unokája – vagyis az elítélt gyermeke – örököl: „*si qua poena pater fuerit affectus, ut ... servus poenae efficiatur, sine dubio nepos filii loco succedit.*”⁹⁰

IX. A marasztaló ítélet egyéb jogkövetkezményei

Ha házasságban élő szabad embert ítélték bányamunkára, az elítélt házassága – rabszolgává válása következtében – automatikusan megszűnt. Ha az illető apai

⁸⁷ Ulp. D. 29,2,25,3.

⁸⁸ Marci. D. 34,8,3,1.

⁸⁹ Scaev. D. 38,2,48.

⁹⁰ Ulp. D. 1,6,7.

hatalommal (*patria potestas*) rendelkezett, természetesen az is megszűnt, gyermekei önjogúvá váltak.⁹¹

Rómában a büntetőeljárások során a vizsgálat tárgyává tett bűntényről információval bíró rabszolgákat mindig kínvallatás (*quaestio*) során hallgatták ki.⁹² Saját uruk ellen azonban a szolgákat szigorúan tilos volt vallatásnak alávetni.⁹³ Ezt a szabályt egyes esetekben kiterjesztve értelmezték. Papinianus szerint a bányamunkára ítélt rabszolgát nem szabad vallatni volt gazdája ellen, akkor sem, ha bevallotta, hogy segédkezett a büntett elkövetésében:

„*de servo in metallum damnato quaestionem contra eum, qui dominus fuit, non esse habendam, respondi; nec ad rem pertinere, si ministrum se facinoris fuisse confiteatur.*”⁹⁴

Egyes forráshelyekből arra következtethetünk, hogy a bányamunkára ítélteteket olyan jogok sem illették meg, amelyekkel a rabszolgák általában rendelkeztek. Például a bűnügyekben általában a rabszolgák feljelentését is elfogadták, sőt, ilyen esetekben a szolgák jutalomban is részesülhettek.⁹⁵ Marcianus viszont azt állítja, hogy a császári rendeletek megtiltották, hogy a bányamunkára ítéltet feljelentést tegyenek:

„*item constitutionibus principum prohibentur deferre illi, qui in metallum dati sunt.*”⁹⁶

A forrásokban néhol egészen triviális megállapításokkal is találkozhatunk. Marcianus például azt írja egy másik helyen, hogy azok, akik a „büntetés rabszolgáivá” váltak, nem szabadíthatnak fel rabszolgát, hiszen maguk is szolgák: „*qui poenae servi efficiuntur, indubitate manumittere non possunt, quia et ipsi servi sunt.*”⁹⁷

X. A főbüntetéshez kapcsolódó mellékbüntetések

A bányamunka-büntetéshez kapcsolódó legfontosabb mellékbüntetés – mint már említettük – a teljes vagyonelkobzás (*publicatio bonorum*) volt.⁹⁸ Az elítélt

⁹¹ Vö. Inst. I,12,3.

⁹² Vö. MOLNÁR I.: Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban. *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tomus LIII. (Szabó András Emlékkönyv), Szeged, 1998. 243–250.

⁹³ Vö. PS 5,16,4-8.

⁹⁴ Pap. D. 48,18,17,3.

⁹⁵ Az a rabszolga például, aki feljelentette ura gyilkosát, jutalomból szabaddá vált (vö. Ulp. D. 29,5,3,13).

⁹⁶ Marci. D. 49,14,18,3.

⁹⁷ Marci. D. 40,1,8 pr.

⁹⁸ Gai. D. 28,1,8,4.

vagyona tehát az államkincstár (*fiscus*) tulajdonába került.⁹⁹ Érdekességként megemlíthető, hogy ha az elítélt a marasztaló ítélet ellen fellebbezett, majd – a fellebbezés elbírálása előtt – meghalt, Alexander Severus egyik leirata értelmében a vagyoneklobzást végrehajtották, kivéve, ha örökösei bizonyítani tudták, hogy a marasztaló ítélet méltánytalan volt.¹⁰⁰

A hozomány (*dos*) elkobzására külön szabályok vonatkoztak. Ulpianus szerint a hozományt csak akkor lehetett elkobozni, ha az asszonyt felségsértés (*crimen maiestatis*), nyilvános erőszak (*vis publica*), szülőgyilkosság (*parricidium*), méregkeverés (*veneficium*) vagy utcai rablógyilkosság (*crimen inter sicarios*) elkövetésében találták bűnösnek,¹⁰¹ ha a nő más büntett miatt vált a „büntetés rabszolgájává”, a hozomány ügyében úgy kellett eljárni, mintha az asszony meghalt volna („*quasi mortua sit*”).¹⁰²

A bányamunkára ítélték általában testi büntetésben is részesültek. Paulus szerint az éjszakai betörőket megbotozásuk után szokás bányamunkára adni: „*nocturni effractores, ... fustibus caesi in metallum dari solent*”.¹⁰³ Antoninus Pius egyik leirata értelmében azokat a rabszolgákat, akik hajótörés esetén nagyobb értékre követtek el rablást, megostorozták és bányamunkára ítélték: „*si gravior praeda vi appetita videbitur, ... servos flagellis caesos in metallum damnabis*”.¹⁰⁴ Euszebiosz szerint 303-ban, a Diocletianus-féle keresztényüldözés idején Pontuszban az elítélt keresztényeket a tartomány rézbányáiba hurcolásuk előtt borzalmasan megkínozták (egyik szemüket kivájták, s lábukat megcsonkították).¹⁰⁵ Szent Atanáz szerint 356-ban, az eretnek II. Constantius uralkodása idején Alexandriában bányamunkára ítélték egy ortodox szubdiakónust, akit a phainói rézbányába szállítása előtt kegyetlenül megostoroztak.¹⁰⁶ Theodorétosz küroszi püspök egyháztörténeti művében beszámol arról, hogy 373-ban, a szintén eretnek Valens uralkodása idején Alexandriában egy alkalommal huszonhárom ortodox szerzetest korbácsoltak és kínoztak meg bányába küldésük előtt.¹⁰⁷ A posztklasszikus korban a császári rendeletek egyes büntettek esetén a bányamunka-büntetés kiszabása mellett ólomgolyós korbáccsal (*plumbum*) való fenyítést írtak elő.¹⁰⁸ II. Theodosius és III. Valentinianus 428-ban kiadott közös rendelete értelmében a manicheusokat támogató rabszolgát testi fenyítés után (*post verbera*) kellett bányamunkára vinni,¹⁰⁹ I. Leo és

⁹⁹ Gord. C. 9,49,4; Ant. C. 9,51,2.

¹⁰⁰ Mac. D. 49,13 pr.

¹⁰¹ Ulp. D. 48,20,3.

¹⁰² Vö. Ulp. D. 48,20,5 pr.

¹⁰³ Paul. D. 47,18,2.

¹⁰⁴ Paul. D. 47,9,4,1.

¹⁰⁵ Eusz. Hist. eccl. 8,12,10.

¹⁰⁶ Athan. Hist. Arian. 60.

¹⁰⁷ Theod. Hist. eccl. 4,22,26.

¹⁰⁸ Hon. CTh 2,14,1,2; 16,5,40,7.

¹⁰⁹ Theod. II. CTh 16,5,65 = C. 1,5,5,1.

Anthemius pedig 472 körül úgy rendelkezett, hogy a pogány babonák követőit testi kínzás után (*post cruciatus corporis*) vigyék bányamunkára.¹¹⁰

XI. A büntetés végrehajtása

A marasztaló ítélet kihirdetése után gondoskodni kellett az elítéltek bányába szállításáról. Mivel nem volt minden tartományban bánya, az ilyen helyekről az elítélteket más – bányával rendelkező – tartományokba kellett átszállítani, ahogy azt Ulpianus is írja:

„*metalla autem multa numero sunt; et quaedam quidem provinciae habent, quaedam non habent; sed quae non habent, in eas provincias mittunt, quae metalla habent.*”¹¹¹

Szent Ciprián levelezéséből jól kitűnik, hogy a bányákban az elítéltek borzalmas körülmények között éltek.¹¹² 257-ben a karthágói püspök mély együttérzését kifejezve, s lelki vigasszal szolgálva hosszú levelet küldött a numidiai bányákban szenvedő keresztényeknek – köztük kilenc püspöknek, számos presbiternek és diakónusnak –, mely írására három válaszlevelet is kapott.¹¹³ Ciprián levelében utal az elítéltek bilincseire, botokkal (*fustes*) való ütlegelésükre, félig leborotvált fejükre (*semitonsus*), az élelem, a ruházat, a fekhelyek hiányára, a bányát elárasztó füstre, koszra, sötétségre.¹¹⁴ A bányamunkára ítélték által viselt különböző súlyú bilincsekről (*vincula*) fentebb már szó esett. Az elítéltek testi fenyegetésére Callistratus is utal, amikor azt mondja, hogy a bányamunkára ítélték elvesztik szabadságukat, s ezért a rabszolgákkal szemben szokásos módon fenézhetők:

„*in metallum damnatis libertas adimur, quum etiam verberibus servilibus coercentur.*”¹¹⁵

Az elítéltek haját valószínűleg azért vágták le félig, hogy másoktól könnyebben megkülönböztethetők legyenek. A források szerint a bányamunkára ítéltekre sokszor bélyeget (*stigma*) is sütöttek.¹¹⁶ Suetonius szerint Caligula az általa

¹¹⁰ Leo C. 1,11,8,1.

¹¹¹ Ulp. D. 48,19,8,4. MILLAR szerint (i. m. 142) az elítélteket kizárólag olyan bányákba vitték, melyek a császár tulajdonában álltak (*metalla Caesariana*).

¹¹² Vö. F. ORTH: Bergbau, RE Suppl. 4 (1924), 146; MILLAR: i. m. 124; D. LASSANDRO: I 'damnati in metalla' in alcune testimonianze antiche. *Coercizione e mobilità umana nel mondo antico* (a cura di M. Sordi), Milano 1995, 273 sk.

¹¹³ Cypr. Ep. 76 ill. 77–79.

¹¹⁴ Cypr. Ep. 76,2; vö. 77,3.

¹¹⁵ Call. D. 49,14,12.

¹¹⁶ Vö. C. P. JONES: Stigma. Tattooing and Branding in Graeco-Roman Antiquity. *JRS* 77 (1987), 148.

bányamunkára ítélt előkelő férfiakra bélyeget süttetett.¹¹⁷ Sokszor az elítéltek arcát is megjelölték; ezt a szokást 315-ben I. Constantinus törölte el, aki elrendelte, hogy a bányamunkára ítéltnek az arcuk helyett inkább a kezét vagy a lábát jelöljék meg, hogy az isteni szépséghez hasonlóra formázott arc semmiképpen se szennyeződjék be:

*„si quis in metallum fuerit pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in eius facie scribatur, cum et in manibus et in suris possit poena damnationis una scriptione comprehendere, quo facies, quae ad similitudinem pulchritudinis caelestis est figurata, minime maculetur.”*¹¹⁸

Szent Ciprián levele egyben azt is bizonyítja, hogy a bányamunkára ítélt számára engedélyezték a levelezést. Az elítéltek hozzátartozóiktól, barátaitól élelmiszersomagot és pénzt is kaphattak. Dionüsziosz korinthuszi püspök a 171 körül Szótér pápához küldött levelében hálásan megköszönte a római híveknek, hogy könnyítene a rászorulóknak nyomorúságán, és segélyekkel támogatják a bányákban levő testvéreiket.¹¹⁹ A 250 körül keletkezett, egyházfegyelmi szabályokat tartalmazó Didaszkália arra buzdította a híveket, hogy küldjenek élelmet a bányamunkára ítélt keresztényeknek, s pénzt azok őrzőinek az enyhébb bánásmód fejében.¹²⁰ A bányákban az elítéltek látogatását is engedélyezték. Szent Atanáz szerint a Maximinus Daia uralkodása alatt kitört keresztényüldözés idején Remete Szent Antal sorra felkereste az alexandriai bányákban sínylődő keresztényeket, hogy lelkileg megerősítse őket.¹²¹

Mint már említésre került, az *in metallum damnati* szökés esetén – ha kézre kerítették őket – halálbüntetésben részesültek. Euszebiosz szerint 311-ben Szilvanoszt, Gáza püspökét a phainói rézbányában harminckilenc társával együtt lefejezték, Péleusz és Neilosz egyiptomi püspököket pedig – szintén másokkal együtt – ugyanekkor, ugyanitt élve elégették.¹²² Nem tudjuk, hogy mi adott okot e kivégzésekre; elképzelhető, hogy a bányamunkára ítélt keresztények szökést kíséreltek meg.

Természetesen, ha az elítélt nem önszántából hagyta el a bányát, nem sújtották büntetéssel. Tryphoninus szerint a császári rendeletek értelmében ha az ellenség egy bányamunkára ítéltet elrabol, a váltságdíj kifizetése után folytatódik a büntetés végrehajtása, az elítélt azonban nem kap olyan büntetést, mintha megszökött volna, a váltságdíj kifizetője pedig a kincstártól jutalomban részesül: *„ergo de metallo captus redemptus in poenam suam revertetur; nec tamen ut*

¹¹⁷ Suet. Cal. 27.

¹¹⁸ Const. CTh 9,40,2 = C. 9,47,17.

¹¹⁹ Eusz. Hist. eccl. 4,23,10.

¹²⁰ Didaszkália 19.

¹²¹ Athan. Vita Ant. 46.

¹²² Eusz. Hist. eccl. 8,13,5.

*transfuga metalli puniendus erit, sed redemptor a fisco pretium recipiet; quod etiam constitutum est ab imperatore nostro et divo Severo.*¹²³

XII. A büntetés időtartama

A *damnatio in metallum* és a *damnatio in opus metalli* eredetileg egyértelműen életfogytig tartó büntetést jelentett.¹²⁴ Ha szabad embert határozott időre ítélték bányában végzendő kényszermunkára, az illető nem vesztette el szabadságát, s az ilyet nem is tekintették jogilag bányamunkára ítéltnek. Callistratus szó szerint idézi Hadrianus egyik leiratát:

„in opus metalli ad tempus nemo damnari debet, sed qui ad tempus damnatus est, etiamsi faciet metallicum opus, non in metallum damnatus esse intelligi debet, huius enim libertas manet, quemadmodum etiam his, qui in perpetuum opus damnantur. Proinde et mulieres hoc modo damnatae liberos pariunt.”¹²⁵

Ezek szerint tehát senkit sem volt szabad határozott időre bányamunkára ítélni; azt, akit határozott időre ítélték el, nem tekintették bányamunkára ítéltnek akkor sem, ha az illető ténylegesen bányamunkát végzett, az ilyen személynek a szabadsága megmaradt, ugyanúgy, mint annak, akit életfogytig tartó közmunkára ítélték. Ebből fakadóan a határozott időtartamú bányamunkára ítélt nők szabad jogállású gyermekeket szültek.

Később azonban – ahogy Millar rámutat – a határozott időre szóló bányamunka-büntetés vált általánossá.¹²⁶ Modestinus már azt írja, hogy akit bírói járatlanság folytán határozatlan időre ítélték bányamunkára, úgy kell tekinteni, mintha tíz évre ítélték volna el:

„sine praefinito tempore in metallum dato, imperitia dantis decennii tempora praefinita videntur.”¹²⁷

Egyes posztklasszikus császári *constitutio*ók kétéves időtartamra (*ad biennii tempus*) szóló bányamunka-büntetésről rendelkeznek.¹²⁸

¹²³ Tryph. D. 49,15,12,17.

¹²⁴ MOMMSEN azt írja a bányamunkára ítéletekről, hogy „*sie wird nur auf Lebenszeit erkannt*” (i. m. 949). GARNSEY szintén azt írja, hogy mind a *metallum*, mind az *opus metalli* „*life sentence*” volt (i. m. 132 sk.).

¹²⁵ Call. D. 48,19,28,6.

¹²⁶ MILLAR: i. m. 139.

¹²⁷ Mod. D. 48,19,23.

¹²⁸ Vö. Const. CTh 1,5,3. A posztklasszikus forrásokban található „örökös bányamunka-büntetés” (vö. Hon. CTh 2,14,1 = C. 2,14,1,2: „*perpetuis metallorum suppliciis deputentur*”) kifejezés is arra utal, hogy a bányamunkára ítéles ebben a korban már nem minden esetben jelentett életfogytig tartó büntetést.

XIII. A kegyelemben részesítettek státusza

A rómaiak jól ismerték a végrehajtási kegyelem (*indulgentia*) intézményét;¹²⁹ a történetírók munkáiban sokszor olvashatunk például a száműzöttek visszahívásáról.¹³⁰ A források szerint a császárok gyakran a bányamunkára ítélteteket is kegyelemben részesítették. Hippolitosz püspök tudósítása szerint Fuscianus *praefectus urbi* 188-ban vagy 189-ben keresztény hite miatt elítélte és a szardíniai bányába küldte Callixtust, a későbbi pápát, aki végül Marciának, Commodus császár szeretőjének közbenjárására szabadult ki a bányából.¹³¹ Euszebiosz, a történetíró caesareai püspök szerint a keresztényellenes császári rendeletek visszavonása után nyomban szabadon bocsátották a keresztény vallásuk miatt bányamunkára ítélteteket.¹³²

Bizonyos feltételek mellett a tartományi helytartók is megkegyelmezhettek a bányákban dolgozó elítélteknek. Modestinus szerint Antoninus Pius császár egyik leirata értelmében a helytartó szabadon bocsáthatja azokat a bányamunkára ítélteteket, akik betegségük vagy idős koruk miatt legyengülve már nem képesek munkát végezni, ha vannak rokonaik, s legalább tíz évet dolgoztak a bányában:

*„in metallum damnati, si valetudine, aut aetatis infirmitate inutiles operi faciundo deprehendantur, ex rescripto divi Pii a praeside dimitti poterunt, qui aestimabit de his dimittendis, si modo vel cognatos, vel affines habeant, et non minus decem annis poena sua functi fuerint.”*¹³³

Felmerül a kérdés, hogy a kegyelem révén az elítéltek milyen státuszúvá váltak? A forrásokból egyértelműen kitűnik, hogy ha egy bányamunkára ítélt rabszolga a császár kegyelméből felszabadult a büntetés alól, nem került vissza korábbi gazdája hatalmába. Ulpianus egyetért azzal a császári leirattal, mely ezt a szabályt megfogalmazta:

*„denique quum quidam servus in metallum damnatus beneficio principis esset iam poena liberatus, imperator Antoninus rectissime rescripsit, quia semel domini esse desierat servus poenae factus, non esse eum in potestatem domini postea reddendum.”*¹³⁴

¹²⁹ Vö. W. REIN: *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus*. Leipzig 1844, 264 sk.; MOMMSEN: i. m. 478 sk.; W. WALDSTEIN: *Untersuchungen zum römischen Begnadigungsrecht*. Innsbruck 1964, 130 sk.; MOLNÁR: i. m. 382.

¹³⁰ Lásd pl. Suet. Cal. 15; Claud. 12; Plin. Ep. 4,9; Tac. Ann. 12,8; 13,11; 14,12; Hist. 1,90; 2,92; Plut. Otho 1.

¹³¹ Hipp. Phil. 9,12.

¹³² Eusz. Hist. eccl. 9,1,7.

¹³³ Mod. D. 48,19,22.

¹³⁴ Ulp. D. 48,19,8,12. Vö. Ulp. D. 40,5,24,5.

A bányamunkára ítélt – korábban magántulajdonba tartozó – rabszolgák a kegyelmi aktus által állami rabszolgákká (*servi publici*) váltak.¹³⁵ Erre Ulpianus is utal egy helyen, ahol azt írja, hogy a bányamunkára ítélt rabszolga nem reménykedhet a szabadságban, ha azonban a császár kegyelme folytán felszabadul a büntetés alól, s a kincstáré lesz, reménykedhet abban, hogy hitbizomány útján szabaddá válik:

*„si servus in metallum fuerit damnatus, libertatem sperare non poterit. Quid ergo, si fideicommissaria libertas ei relicta sit, et poena metalli indulgentia principis sit liberatus? Et est rescriptum ab imperatore nostro, hunc in dominium prioris domini non restitui; cuius tamen sit, non adiicitur; certe quum fisci efficiatur, sperare potest fideicommissariam libertatem.”*¹³⁶

Valerianus és Gallienus egyik közös rendeletében szintén az olvasható, hogy a bányamunkára ítélt, majd kegyelemben részesített rabszolgát korábbi tulajdonosa nem kapja vissza, s ha a korábbi tulajdonos valamely vagyontárgya a szolgánál van, annak ügyében a kincstári ügyészhez kell fordulni, mert a szolga a kincstáré:

*„frastra adhuc servum esse tui iuris existimas, qui in metallum datus poena eius postea liberatus est. Per huiusmodi enim indulgentiae occasionem integrari dominium prius non placuit. Verum idcirco tamen impune tibi eum praeses provinciae iniuriosum esse non patietur. Quod si quid rerum tuarum tenet, procurator vobis iudex erit: fisci enim coepit esse mancipium.”*¹³⁷

Az, hogy a kényszermunkára ítélt rabszolgák a büntetés alól való felszabadulásukkal állami szolgákká váltak, az ifjabb Plinius egyik leveléből is egyértelműen kitűnik. A bithyniai helytartó itt arról számol be Traianus császárnak, hogy „*némelyek, akiket kényszermunkára, gladiátori fellépésre, vagy hasonló büntetésre ítélték, az állami rabszolgák feladatkörét és teendőit látják el*”, azt állítván, hogy „*könyörgésükre a proconsul vagy a legatus rendelte el felmentésüket.*”¹³⁸

Ha a bányamunkára ítélt személy elítélése előtt szabad ember volt, a kegyelem folytán visszanyerte szabadságát. Az elítélt *libertinus*oknak a kegyelmi aktus révén – mint majd látni fogjuk – visszaállt az eredeti kapcsolatok

¹³⁵ DÍÓSDI azt írja, hogy „a *servus poenae*, ha a büntetés alól felszabadult, *servus publicus*-szá lett” (i. m. 2). Ez természetesen csak abban az esetben volt így, ha az elítélt elítélése előtt rabszolga volt.

¹³⁶ Ulp. D. 40,5,24,5.

¹³⁷ Valer. C. 9,51,8.

¹³⁸ Plin. Ep. 10,31; Maróti E. ford.

*patronus*ukkal. Ha pedig az elítélt *ingenuus* volt, a *servitus poenae* megszűnése után újból a szabadon születettek közé tartozott.¹³⁹

XIV. A végrehajtási kegyelem egyéb jogkövetkezményei

Ulpianus szerint ha egy katona a végrendeletében olyan embert nevez ki örököségévé, aki a „büntetés rabszolgája”, a kinevezés érvénytelen, ha azonban az örökössé nevezett illető a végrendelkező halálának időpontjáig – kegyelem folytán – visszanyeri polgárjogát, az örökössé nevezés érvényessé válik:

*„si servum poenae heredem scribat, institutio non valebit. Sed si mortis tempore in civitate inveniatur, institutio incipit convallescere, quasi nunc data hereditate.”*¹⁴⁰

Szintén Ulpianus írja a *bonorum possessio contra tabulas* igénybe vételére jogosultak körének tisztázásakor, hogy azt a *filiust*, akit előbb bányamunkára vagy más olyan büntetésre ítélték, aminek következtében rabszolgává vált, majd kegyelem folytán visszahelyezték eredeti jogállapotába, megilleti a jogsegély, egyébként (kegyelmi aktus hiányában) azonban nem:

*„si filius in metallum damnatus, vel alia poena, quae servum efficit, restitutus sit, nihilominus admittetur; aliter non.”*¹⁴¹

Hermogenianus szerint ugyanez a helyzet, ha mindez az apával történt: *„idemque est, et si pater poenae servus efficiatur, et postea restituatur.”*¹⁴²

Ismét Ulpianus írja, hogy az a *filius*, aki az anyja halálakor római polgár volt, de az öröksége átvétele előtt rabszolgává vált, törvényes örökségét akkor sem kapja meg, ha később visszanyerte szabadságát, kivéve azt az esetet, ha a „büntetés rabszolgájává” vált, s később a császár kegyelméből visszaszerezte eredeti jogállapotát:

*„filio, qui mortis tempore matris civis Romanus fuit, si ante aditam hereditatem in servitutum deducatur, legitima hereditas non defertur, nec si postea liber factus sit, nisi forte servus poenae effectus beneficio principis sit restitutus.”*¹⁴³

Paulus szerint az a végrendeleti úton alimentációs jogot nyert személy, akit bányamunkára ítélték, majd akinek császári kegyelem folytán visszaállították eredeti jogállapotát, jogosan szerezte meg a korábbi (elítélése előtti) években nyújtott szolgáltatást, és jár neki a következő évekre is az ellátás:

¹³⁹ Vö. PFAFF: i. m., 1832.

¹⁴⁰ Ulp. D. 29,1,13,2.

¹⁴¹ Ulp. D. 37,4,1,9.

¹⁴² Herm. D. 37,4,2.

¹⁴³ Ulp. D. 38,17,1,4.

„is, cui annua alimenta relictæ fuerant, in metallum damnatus, indulgentia principis restitutus est, respondi, eum et præcedentium annorum recte cepisse alimenta, et sequentium debere ei.”¹⁴⁴

Pomponius szerint Aristo azt válaszolta Neratius Appianusnak, hogy ha úgy végrendelkeztek, hogy a szolga harminc éves korában szabad legyen, s a szolgát e kor elérése előtt bányamunkára ítélték, majd kegyelmet kapott, a szabadsággal együtt kétség kívül megkapja a neki rendelt hagyományt, e jogától ugyanis a bányamunka-büntetés végleg nem fosztja meg, s ha az említett feltétellel örökössé volt nevezve, az örökséget is megszerzi mint szükségképpeni örökös:

„Aristo Neratio Appiano rescripsit, testamento liber esse iussus, quum annorum triginta esset, antequam ad eam ætatem perveniret, si in metallum damnatus sit, ac postea revocetur, sine dubitatione cum libertate legatum ad eum pertinere, neque metallorum poena ius eius mutari. Nec aliud, si heres esset sub conditione institutus, futurum enim eum etiam necessarium.”¹⁴⁵

E forráshelyek mind azt igazolják, hogy a végrehajtási kegyelemben részesített elítéltek az öröklési jog terén minden korábbi jogukat visszanyerték. A forrásokból az is jól kitűnik, hogy a kegyelmi aktus a *patronus* jogokat is visszaállította. Hermogenianus szerint ha a deportált vagy bányamunkára ítélt *patronus* vagy *libertus* kegyelem folytán visszakerül eredeti jogállapotába, feléled a *ius patronatus* és a *patronus*nak jár a *bonorum possessio contra tabulas*:

„sive patronus, sive libertus deportetur, et post restituatur, amissum patronatus et petendæ contra tabulas bonorum possessionis ius recipitur; quod ius servatur, et si in metallum patronus vel libertus damnatus restituatur.”¹⁴⁶

Ulpianus szintén azt írja, hogy a bányamunkára ítélt, majd kegyelemben részesített *patronus* jogai *libertus*ával szemben éppúgy visszaállnak, mint a deportálást követő végrehajtási kegyelem esetén, mivel a rabszolgaság sem törli el végleg a *ius patronatus*-t:

„ad successionem liberti patronus deportatus et restitutus admittitur. Sed si in metallum damnatus restituatur, numquid servitus poenæ extinguat ius patronatus etiam post restitutionem? Et magis est, ut non extinguat servitus ius patronatus.”¹⁴⁷

A kegyelem a rabszolgává válással megszűnt rokoni kapcsolatokat is helyreállította. Paulus azt írja, hogy ha egy bányamunkára ítélt terhes nő a szülés után a

¹⁴⁴ Paul. D. 34,1,11.

¹⁴⁵ Pomp. D. 40,4,46.

¹⁴⁶ Herm. D. 37,14,21 pr.

¹⁴⁷ Ulp. D. 48,23,1.

császár kegyelméből visszanyeri eredeti (szabad) jogállapotát, a (szabad jogállásúnak született) gyermekével való vérrokonságán alapuló jogait is visszaszerzi a humánusabb nézet szerint:

*„in metallum damnata mulier eum, quem prius conceperat, edidit, deinde a principe restituta est; humanius dicitur, etiam cognationis iura huic restituta videri.”*¹⁴⁸

A kegyelemben részesített személyek a közjogi jogosultságait is visszaszerezték. Ulpianus szerint a kegyelemből jogaiba visszaállított bányamunkára ítélt személyt úgy kell tekinteni, mintha el sem ítélték volna, elláthat tisztségeket, betölthet méltóságokat, szomorú sorsa, balszerencséje tehát nem zárja ki azt, hogy szülőföldjének méltó polgára legyen:

*„si in metallum datus in integrum restitutus sit, perinde ac si nec damnatus fuisset, ad munera vel honores vocatur; nec opponet fortunam et casus tristiores suos ad hoc solum, ne patriae idoneus civis esse videatur.”*¹⁴⁹

Az elkobzott vagyontárgyaikat azonban a kegyelemben részesített elítéltek a szabadságukkal együtt nem kapták automatikusan vissza. Gordianus császár egyik rendelete értelmében ha a bányamunkára ítélt – aki az ítélet folytán a büntetés rabszolgájává vált, s akinek a vagyonát a kincstár javára elkobozták – kegyelemben részesül, visszanyeri szabadságát, de vagyonát nem kapja vissza, az továbbra is a kincstáré marad:

*„in metallum damnatus poenae servus efficitur et ideo eiusmodi sententiam passi bona vindicantur rationibus fisci. Quare si quid rerum habuit is, quem postea indulgentia liberatum esse proponis, ad ius fisci potius quam ad ipsius dominium pertinet.”*¹⁵⁰

Antoninus Severus egyik rendeletéből arra következtethetünk, hogy a kegyelemben részesített bányamunkára ítélték a szabadságukkal együtt csak akkor kapták vissza elkobzott vagyonukat, ha erre nézve külön kedvezményben részesültek:

*„cum patrem tuum in metallum damnatum fuisse proponas eiusque bona merito a fisco occupata sunt, non ideo, quod ex indulgentia mea poena tantummodo metalli liberatus esset, etiam bonorum restitutionem impetravit, nisi speciale beneficium super hoc fuerit impetratum.”*¹⁵¹

E kedvezmény a kötelezettségeket is növelte. Alexander Severus rendelkezése értelmében a bányamunkára ítélt, majd kegyelemben részesített gyámot csak

¹⁴⁸ Paul. D. 48,23,4.

¹⁴⁹ Ulp. D. 50,4,3,2.

¹⁵⁰ Gord. C. 9,49,4.

¹⁵¹ Ant. C. 9,51,2.

akkor lehet perelni *actio tutelae administratae* nevű keresettel, ha az illető a vagyonát is visszakapta:

„*tutor filiorum, quorum te bonorum possessionem accepisse dicis, in metallum damnatus et postea ex indulgentia generali regressus, quamquam locupletior sit, actione tutelae administratae tibi non tenetur, si non gratia sententiae facta specialiter statum pristinum cum bonis recuperaverit.*”¹⁵²

Mindebből jól látszik, hogy a büntetés előtti méltóság illetve státusz visszaállítása (*restitutio dignitatis / restitutio status pristini*) és a vagyoni helyzet visszaállítása (*restitutio in bona*) két különböző aktus volt;¹⁵³ míg az előbbi az utóbbi nélkül is elrendelhető volt, az utóbbi kedvezményt nyilvánvaló módon csak az előbbivel együtt adták meg.

PÁL SÁRY

THE RULES OF CONDEMNATION TO THE MINES IN IMPERIAL ROME

(Summary)

Condemnation to the mines was already well-known in the Roman Empire in the first century A.D., but the detailed legal rules of this capital penalty developed only in the second and third century. There were three different types of sentencing to the mines: (1) *damnatio in metallum*, (2) *damnatio in opus metalli*, (3) *damnatio in ministerium metallicorum*. The *damnati in metallum* were weighed down with heavy chains, and they were punished by death in case of escape. The *damnati in opus metalli* were weighed down with lighter chains, and they were sentenced to *metallum* in case of escape. Both *metallum* and *opus metalli* meant a life sentence (this rule was changed only in the later period of the empire when the fixed-term sentences became normal), the condemned persons lost their liberty. Women were usually sentenced to *ministerium metallicorum*, either permanently or for a period. If they were condemned in perpetuity, they became slaves, but if they were sentenced for a fixed period, they retained their liberty and citizenship. There had to be a division of labour in every mine, and the work of the *damnati in metallum* was probably heavier than the work of the other convicts.

---

¹⁵² Alex. C. 9,51,4.

¹⁵³ Vö. REIN: i. m. 271.

Usually slaves and inferior citizens were sent to the mines, the decurions, soldiers, veterans and their children were exempted from this punishment. Condemnation to the mines could be imposed by the urban prefect or the provincial governor in case of burglary, theft from a bath, rustling, violation of a tomb, sacrilege, kidnapping, outrage, fire-raising, forgery, swindling, Christianity and many other crimes. In view of severity of this penalty nobody could be condemned in his absence.

The condemned persons became “slaves of the penalty” (*servi poenae*). They were not public slaves (*servi publici*); they had not owner (*servi sine domino*). They were in a similar position as the *servi derelicti*, but they could not be acquired by *occupatio*. So they were in a similar legal position as the *res divini iuris* which could not be objects of ownership.

Condemnation to the mines went with confiscation of the whole property. The condemned person had no right of making a will or receiving from a will. His matrimony ceased to exist, and he lost his fatherly power.

In the mines the convicts lived in terrible circumstances. They were beaten with clubs, their skin was tattooed, and half of their hair was shaved. But they were allowed to carry on correspondence, get packs, and receive visitors.

The convicts could be pardoned by the emperor. If they had been slaves before their condemnation, the ownership of their masters was not restored, they became public slaves. Liberty, citizenship, right of inheritance, right of patronage, blood relationship was restored easily by pardon, but recovery of the confiscated property was possible by only a further special favour.